

Нада Секулић
Београд

UDK:
Прегледан научни рад
Примљен: 31. 08. 1999.

ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И ТРАДИЦИЈА

Традиционална култура као динамички процес, етнос као хомогена група и као етнички идентитет, израживање односа према етничкој припадности код три различите генерације испитаника у зависности од разлика у васпитању и у друштвеним околностима које су обележиле њихов живот.

Кључне речи:

Појам традиционалне културе несумњиво представља један од често коришћених термина у друштвеним наукама. Ипак, мада представља централни појам читаве једне дисциплине - етнологије - у суштини је он све до данас остао теоријски сиромашан, поготово у погледу својих експлицитних друштвених конотација. Историја употребе овог појма водила је његовом окоштавању: сужавању могућих предмета истраживања, стварању релативно окошталог методолошког апарата у приступу и његовом раздвајању од општих питања друштвене теорије (а самим тим и од социологије). Традиционална култура се развила као појам чије се значење подразумева - као да сви врло добро знамо шта је традиционална култура и шта спада у домен традиције, чиме се подразумева да се целокупни проблемски оквир у приступу своди на утврђивање адекватних емпиријских предмета које би требало описати. Резултат тога било је стварање изразито емпиријских оријентација у проучавању традиционалне културе, уз сакупљање огромног фактографског материјала чија је вредност у највећој мери описна, а да се сразмерно ширини ових истраживања занемарило озбиљно теоријско утемељење његових основних значења. Тиме је традиционална култура проучавана искључиво као предмет који се описује, а не и као оно чиме се описивање врши, односно, као појам који представља посебан начин сагледавања културе, културног развоја и друштва, који би као такав експлицитније требало ставити у мисаони оквир истраживања.

Занемарено је да је само проучавање традиционалних култура у великој мери плод свог времена - да је настало на парадигматским основама, на општим представама о културном и друштвеном развоју на уласку у нови век и да је развијано под великим утицајем модернизације, идеолошког обликовања стварности и нововековног захтева за методолошким утемељењем сазнања који у нашој епохи имају изражено друштвене функције. У сплету изузетно крупних друштвених трансформација, традиционалним је означено све оно што је премодерно и под ту категорију сврстане су

најразличитије културе и културни процеси без одговарајуће појмовне кохерентности које такво обједињавање захтева, а да је истовремено направљен почетни идеолошки рез између савремености и прошлости, који је у самој етнологији озбиљно онемогућио или отежао проучавање културне динамике у којој се прошлост и садашњост заправо непрекидно преплићу. Тиме су и појам традиционалног, као и модерног грађени с пуно елемената конструктивистичког односа према друштвеној стварности. Имајући то у виду, може се слободно рећи да је проучавање традиционалне културе остало без одговарајуће историјске самосвести, мада је историја кључ за разумевање његових основних значења. Насупрот томе, проучавања ове врсте су се дуго градила кроз тражење "чистих" традиционалних облика културе, са настојањем да се што више издвоје од проблема друштвених конфликта и вишеслојног друштвеног догађања.

При том су три појма постала кључна за обликовање основних значења традиционалне културе, а то су "древност", "тековина" и "етнос". Појам "етнос" грађен је као емпиријски појам, као назив за друштвене групе чије је то "природно" историјско име. Основни циљ је био да се класификују и опишу обележја и карактеристике различитих етничких група (пре свега с обзиром на премодерне елементе културе) према већ утврђеним методолошким поступцима за сакупљање етнологске грађе, као и да се у дијахроној димензији прикаже како се током векова одржавао и развијао народ са одговарајућим етничким именом. Вековне промене обухваћене су појмом етногенезе, проучавањима у којима је нагласак на уочавању процеса очувања етничке свести и обележја.

Као класична обележја етноса обично се наводе заједничко порекло, религија, обичаји, колективно памћење и територија. Међутим, већ одавно је уочено да је свако од тих обележја спорно.

У свакој сложенијој социолошкој анализи, етнос се не открива као јединствена друштвена група са дефинисаним обележјима, већ као комплексан друштвени процес. Кроз та запажања, граде се новији приступи проучавању етноса. У новијим приступима, који су почели да се развијају од седамдесетих година XX века, етнос се мање проучава у категоријама друштвене групе, а више у категоријама друштвеног идентитета.

Глобално посматрано, овај приступ подразумева да етничке процесе не би требало проучавати са становишта хомогености етничких група, већ као друштвене интеракције у којима се истовремено догађа обликовање, замирање, очување етничког идентитета. За разлику од приступа у којима се проучава акултурација, овде граница између етничких група није описана као процес који се надовезује на културу затворених група, већ се она сама третира као културни догађај, а не нешто што се догађа између култура. Реално, границе не постоје увек, а уколико су наглашене, онда се то догађа као израз посебног друштвеног контекста који захтева конкретне социолошке анализе, рецимо, на основу вршења комплементарних улога у друштву,

под утицајем економских фактора или на основу заузимања различитих статуса.

Суштинска разлика између "класичних" и новијих приступа је у томе што је етнос десупстанцијализован (чак би се могло рећи деонтологизован) и представљен као један од начина како људи интерпретирају себе и друге.

Као друштвени идентитет, етнос се испољава на два начина: један је како видимо и називамо себе, а други је како нас виде и називају други. Следствено томе, проучавајући етнос увек проучавамо *г р а ђ е њ е* етничке свести које се одвија у међудејству спољашњих друштвених околности и интериоризованих одговора на њих. Етничку свест одређују обе компоненте: захтеви и начини којима нас одређује средина и друштвено време у ком живимо, као и наши одговори на те захтеве и околности.

Кроз такав приступ добија се динамичка слика етничких процеса у оквиру којих се сам смисао и сврха тих процеса не подразумева (полазећи од национално-патриотских или пак наднационалних позиција), већ анализира у конкретном друштвеном оквиру, чијом анализом добијамо читљиву слику о етносу као друштвеном феномену.

Тиме је постављен и нови оквир за приступ традицији уопште, који захтева у врећој мери проучавање процеса културног наслеђивања (што подразумева и процесе мењања, замирања или започињања), него проучавање културних форми.

Српски етнички идентитет у три различите генерације

На тим теоријским основама, у току 1994/5. г. спроведено је емпиријско истраживање о грађењу српског етничког идентитета у Хрватској. Проучавајући какав смисао и значај својој етничкој припадности приписују три различите генерације испитаника, циљ је био да се укаже на динамику промена, унутар сваке генерације понаособ, као и међу генерацијама, обраћајући пре свега пажњу на начин како су различите генерације васпитаване и на друштвене околности и захтеве који су битно одредили (или променили) њихову етничку свест.

Истраживањем је приказана пре свега унутрашња визија људи из које се време сагледава као целина одређена њиховим личним животним оријентацијама и постигнућима које се преносе у следећу генерацију као фактор наслеђа. Оно што је у једној генерацији било интериоризовано, у другој постаје спољашњи фактор васпитања, на који нова генерација гради свој специфичан интериоризовани одговор који зависи од друштвених околности које су карактеристичне за њено време.

Испитаници су били подељени у три групе. Прву су чинили старији од шездесет година, другу особе између тридесет и педесет година, а трећу адолесценти од четрнаест до деветнаест година. Узорак је обухватао припаднике оба пола, а испитиване су само особе српске националности.

Истовремено, испитаници, међу којима је било највише расељених лица¹ која су остала без своје имовине или чак без својих ближњих, представљају хијерархијски друштвено дно у ратном збивању и у друштвеним процесима који су одредили распад Југославије. У том погледу, они деле судбину већине крајишког становништва- то је пут сиромашења и друштвеног обесправљења. Кроз то је истраживање добило и класни предзнак - њиме је обухваћена не просто српска популација, већ популација која чини део најобесправљенијих слојева југословенског друштва у трансформацији.

Три генерације које су овде испитане су заједно старе отприлике колико и сама Југославија. У тих седамдесет година, дошло је до смене неколико генерација и до крупних и бурних друштвених промена одређених битно и ратним збивањима (два светска рата и последњи грађански рат у коме се распала СФРЈ).

Сви ти друштвени токови сагледани из перспективе унутрашњег осмишљавања добијају препознатљив генерацијски израз, при чему различите генерације имају различито субјективно време. Свака генерација имала је и има своје искуство, своју специфичну причу и специфичан начин грађења етничке свести. Иако живе у истом времену и сплету друштвених догађаја, различите генерације заправо живе у извесном смислу у генерацијски различитим временима и на различит начин проживљавају иста збивања.

Истраживање је показало, пре свега, да однос према етничком идентитету зависи битно од животне фазе у којој се испитаници налазе.

За најстарију генерацију испитаника, изнад 60 година, карактеристично је да рат и друштвену кризу у Југославији доживљавају пре свега као тешко суочавање са старошћу. То су људи који иза себе имају цео живот и сада им је изузетно тешко да га заокруже и направе рекапитулацију свог животног пута. Живот неких од ових људи обухвата чак два светска рата, као и овај последњи, за њих подједнако судбоносан. Испитаници најстарије генерације причу о грађењу етничке свести смештају пре свега у далеку прошлост, пре изградње социјалистичког друштва и на описима детињства задржавају се изузетно дуго када говоре о смислу и главним етничким садржајима свог живота. Пре другог светског рата постојало је "друго време". Пре њега се све догађало на сасвим другачији начин, живот се разликовао, а завичајна значења етноса из тог периода потпуно су прекривена уласком у рат, са којим је почело "ново" време. II светски рат за већину представља централни догађај или бар најинтензивније проживљено искуство њиховог живота. Са завршетком II светског рата, веровало се да је ратно време заувек напуштено уласком у ново друштво, у нови поредак и у ново колективно време, те да је на прошлост "стављена тачка", да је избрисана и да са њом никада неће морати поново да се суочавају. Уласком у "ново време" као да

¹ Истраживање је спроведено у време потпуног распада Републике Српске Крајине, тако да је дошло до огромног, добровољног или полуприсилног досељавања крајишког становништва у Барању.

је избрисан један део личне историје ових људи. Крај тог "новог доба" и поретка оличен у распаду СФРЈ, вратио им је њихову личну причу, причу коју је требало заборавити. Она се вратила као нешто без чега је немогуће саставити целину од свог животног пута. Зато је у обликовању етничке свести код ове генерације наглашено позивање на завичај, очев идентитет и обичаје из прошлости, односно на сећање.

За разлику од најстарије генерације, животно доба средње генерације, као и друштвене околности којима су окружени даје изузетно утилитаран смисао њиховој егзистенцијалној ситуацији. Међу њима несумњиво постоји пуно разлика, одређених завичајним пореклом, просечним животним стандардом на који су навикли пре грађанског рата, полом и узрастом, али, у целини гледано, њихов глобални однос према животу је практичан и карактеристичан за зрело доба, везан је за проблеме запослења, заснивања породице или бриге о деци, за новчана и стамбена питања, проблеме животног стандарда и процену ратних и политичких околности које свим овим проблемима дају печат борбе за опстанак. Зато они сагледавају своју етничку припадност пре свега у политичким категоријама, као саставни део своје практичне стратегије живљења. Њихов однос према православној религији или обичајима у већој мери је оперативан и функционалан, што значи да им већина приступа као средству за остварење друштвене кохезије, уз наглашено политичка значења.

Најмлађу генерацију представљали су младићи и девојке у адолесцентној доби. То је прелазни период у коме се праве нека глобална животна опредељења, свесно обликују животне оријентације, постављају основни вредносни погледи на свет, кроз преузимање одговорности за своје поступке. За овај узраст је карактеристично интензивно унутрашње проживљавање света и потреба да се он осмисли у складу са сопственим идеалима. Под просечним околностима, ово је доба када појединац има потребу да се одвоји од родитеља, да повуче јасну границу спрема детињства. Ипак, нисам успела да пронађем ни један случај у ком се изражава било каква радост због одрастања. Неопходност да се одрасте у њиховом случају повезана је са неопходношћу суочавања са нерешеним потешкоћама и ударима судбине и појављује се као проблем изградње идентитета одрасле особе. Зато се њихово доживљавање етничке припадности испољава у највећој мери сагледано из перспективе идентитета детета, кроз осећај збуњености, дезоријентације, безперспективности и страха и чврсто се повезује за представе о рату, кроз везаност за родитеље или свест о изгубљеном породичном заједништву и дому, уз истовремено отежано настојање да се изграде основне људске вредности.

За прву генерацију, етнички идентитет не представља њихов основни друштвени идентитет, мада је то био основни оквир у коме су васпитавани у детињству. Разлог томе је несумњиво утицај II светског рата и послератног збивања на њихове ставове о друштву. За ове испитанике, II светски рат је

представљао преломни период у току ког су се укрестили њихово сопствено одрастање, изузетно тешки услови живљења одређени непрекидном глађу, хладноћом, смрћу и губитком рођака и домова и друштвени преображај у коме ће им се после рата отворити сасвим нове могућности у животу. Већина је то раздобље провела у доби напуштања детињства или у доби младости (од 14 до 27 година). Међу њима има више носиоца Споменице првоборца (како међу мушкарцима, тако и међу женама), а нема ни једног коме неко од ближе родбине није страдао у II светском рату, било у партизанима или у логорима (Јасеновцу пре свега) или приликом усташких прогона и збегова из села. Једна од жена је два пута у току рата и сама била вођена на масовно стрељање и у рату је изгубила све чланове своје уже породице. Код једног од испитаника, чак тридесет три члана шире породице нестало је у Јасеновцу, укључујући ту и мајку, сестре, деду и бабу, тетке и велики број друге родбине.

У партизане су испитаници одлазили у доби између 15 и 19 година, идући за својим оцем, стрицем или браћом. Војска је за ове људе представљала другу породицу и често је била једини начин да се буде уз оца или рођака. Остајање код куће представљало је велики ризик, поготово за мушке чланове породице, тако да су испитаници практично бежали у партизане пред усташама. Драконска дисциплина, војнички начин живота, крајња пожртвованост постали су квалитети на којима су васпитавани. Партизани су за њих били једина доступна и истовремено изузетно снажна и ауторитарна политичка, образовна и васпитна институција. У том контексту, њихово изразито негативно искуство са усташама на почетку рата никада није постало основа за формирање посебног етничко-политичког става, већ је остало део њихове животне приче и несреће коју је требало закопати у прошлост. Наиме, њихови идеолошки ставови у рату грађени су на бескомпромисној комунистичкој оријентацији као делу њихових основних животних вредности усвојених у периоду младалаштва, у процесу одрастања и грађења сопствене личности, прерастајући кроз војничку дисциплину и борбу на живот и смрт у унутрашње императиве. У том контексту, уопштена представа о усташама као Хрватима, која би се под другим околностима вероватно код њих изградила, изгубила је сваки значај и изгледала је пред представом о братству и јединству народа уједињеног на класној основи.

У II светском рату, ови испитаници су доживели преображај своје микровизуре друштва, везане за сопствени локалитет и породично порекло, у визију о светској социјалистичкој револуцији и општем преображају света, у глобалну визуру човечанства грађену на моралним императивима и на идеалима. Мада је реч о популацији која потиче са села, није претерано рећи да су они из рата изашли са представом да су учествовали и да учествују у процесу који има светски карактер, те да су они сами део и чиниоци стварања једног сасвим хуманог и праведног друштва. Овај прелаз, ма

колико да је огроман и несразмеран са њиховим претходним искуством (везаним за предратно село), на неки начин је остварен природно у животном циклусу испитаника - микро-визуру примерену детињству заменио је идеалистички концепт света примерен младости. Тако крупан прелаз омогућен је свакако и тиме што није имао другу алтернативу - стари свет је нестао заједно са милионима жртви и огромним материјалним губицима и у њега се испитаници нису могли вратити и да су хтели. Пред њима су се отварале нове друштвене перспективе и креирала се нова друштвена стварност. У тој новој визури прошлост не само да је бледела, њу је, с обзиром на захтеве и вредности нове државе и т р е б а л о заборавити. Заборав прошлости био је саставни део креирања новог времена, то је био њихов партијски и грађански задатак.

Начин размишљања о "новом" добу и свету није имао додирне тачке са "старим" добом, тако да је детињство у свести ових људи остало као симбол једног сасвим другог времена о коме је немогуће размишљати сасвим у континуитету, као да је реч о прескакању времена. У унутрашњем смислу, то значи да процес унутрашње изградње и осмишљавања крупних промена није до краја изведен. Из микро-етничке визуре друштва ускочило се у представу о друштвеном збивању на нивоу целе земаљске кугле (или бар њеног источног дела), у будућност у којој етничка припадност, с обзиром на опште циљеве напретка, није значила ништа.

После рата, друштвени живот се одвијао по партијским директивама, без политичких алтернатива и при том су се променили из корена и професионална структура (нико није остао у целини и само пољопривредник) и тип породице (задружну је заменила инокосна) и место становања испитаника (пола се преселило у град или варош).

Главни део њихове животне приче у овом периоду усмерен је на идеале социјалистичке изградње друштва, које су највећим делом усвојили као своје личне идеале изражене у практичном смислу кроз поштовање државе и њеног устројства, свест о друштвеној вредности рада или бар кроз усклађивање са постојећим друштвеним променама, које су им омогућиле просперитет, ослобађање од сиромаштва и нову друштвену самосвест. За ове људе карактеристично је давање предности општим друштвеним циљевима над појединачним и прогресивни поглед на друштво, чему се, као по - природи ствари, подређује њихов индивидуални свет. У том индивидуалном свету у ком су очуване патријархалне норме живота пренесене у много чему на њихов однос према ауторитету државе, очуван је њихов етнички идентитет и свест као ствар личног осећаја и обичаја, а не друштвеног става, као њихово "природно" одређење, које се представља као "очев идентитет" и које задржавају на размеђи прошлости коју су напустили и будућности у којој би требало да живе и у њој да уживају њихова деца.

Ипак, већина се одувек изјашњавала према српској етничкој припадности, мада готово сви имају, као што су и имали, позитиван однос према

југословенству и према претходном државном и друштвеном уређењу (у том погледу постоје крупне разлике између њих и средње генерације испитаника, међу којима је већи број оних који си се изјашњавали као Југословени, а сада већина има негативан однос према претходном друштвеном уређењу).

Ова генерација се у просеку венчавала у доби од 20-22 године. Више од половине сматра да се никада не би могли венчати са припадником друге националности и да су такав став имали и кад су ступали у брак. Међутим, сви ипак сматрају да нису имали ништа против Хрвата. При том се наглашава да држава није дозвољавала националне екстремисте и да није било разлога за непријатељства. Другим речима, КП (касније СК) је била главни услов за добре етничке односе, који су као такви, били прописани. Ауторитет партије и постојећа државна контрола били су гарант унутрашњег мира и ставова испитаника и тај ауторитет "великог васпитача" нико од њих није доводио у питање. Подаци о њиховим ставовима према ступању у мешовите етничке бракове делују контрадикторно спрема њихових општих представа о братству и јединству, али управо кроз то изражавају начин грађења надетничке свести у овој генерацији, раскорак између приватних и јавних опредељења, наслеђеног и модерног виђења света, остварен у бурном преокрету друштва после ослобођења.

Такође, већина је наставила да слави религијске празнике током свог зрелог доба, али су они углавном изгубили религијски смисао. Пољопривредници су наставили да их славе као главне празнике у кући. Неки од њих наводе да су религијске празнике морали да славе кришом или бар неупадљиво, што су оправдавали општим интересима друштва и о томе не причају као о конфликтној ситуацији. Непромишљање овог раскорака између јавног и приватног, између става и осећаја, међу којима као да постоји празнина, обликује се у овој генерацији као начин живота који карактерише период до почетка грађанског рата у СФРЈ, поставши неосмишљен, али присутан унутрашњи оквир у коме је васпитавана следећа генерација. Њихови главни животни циљеви били су усмерени на њихову децу и то даје специфичан печат овој генерацији испитаника, која је је животно испуњење нашла у стварању нових околности и могућности за своје потомке више него за саме себе, обезбеђујући им улагањем целокупне своје радне и емотивне енергије добар материјални живот и што боље образовање, по могућности факултетско.

За разлику од припадника најстарије генерације, код средње генерације су још у детињству домаћинства битно напредовала у материјалном погледу. Усмереност на грађење куће, механизацију, увођење електричне струје и воде, опште побољшање материјалног стандарда. обезбеђивање школовања деце, представљали су, као што се показало и у истраживању И генерације, основне животне задатке њихових родитеља. При том, нису сви испитаници живели на исти начин, нису сви себе сматрали "сиротињом", као што је то случај са најстаријима. Разлике су приметне с обзиром на

локалитете (Босна-Хрватска, Банија-Барања, Лика-Барања итд.), с обзиром на величину места становања (село - варош или град) и с обзиром на професије и са тим повезан друштвени статус. Те разлике су илустративно видљиве када се анализира приступ луксузу. У просеку је најдостижнији луксуз био ТВ (генерално, у периоду њиховог детињства, телевизор се почео уводити у масовну употребу), али, док је у неким домаћинствима луксуз била инострана гардероба, у неким се још полагала слама за спавање, правио домаћи намештај и прашак од пепела, а луксуз се мерио најједноставнијим куповним предметима као што су слаткиши, шећер или делови одеће од тада модерних синтетичких материјала. При том, између ових испитаника не постоји велика разлика у годинама, већ у подручју где су провели детињство (славонски град и село у Босни). Ове разлике су, колико очигледне, толико и важне у условима када су се отварале могућности пресељења, образовања и запослења (удаје), које су омогућавале битну промену друштвеног положаја и животног стандарда.

Отворена могућност да се напредује постаје повезана са статусним животним оријентацијама. За старију генерацију, материјалне оријентације су наглашеније од статусних. Задобијање бољег друштвеног статуса и престижа, уз већ наведени материјални просперитет, постаје битно одређење на животном путу испитаника II генерације и постаје могуће бољим образовањем и бољом основном материјалном подршком која се добија већ од родитеља.

Од претходне генерације средња генерација је наследила и "полутански" начин привређивања, који подржава и потиче раскорак између приватног и јавног живота. "Полутанско" привређивање пољопривредника-радника представља комбинацију два начина живота који не могу складно прерасти један у други. У том споју, пољопривредни начин привређивања функционише као сфера приватног живота. Формиран посебном државном политиком према пољопривреди и приватном власништву, омогућује привређивање за основне потребе породице, а не стицање профита. Мада је реч о додатном послу, његов циљ је репродукција и обнављање, а не проширивање основног оквира привређивања, јер радничка плата није довољна за остваривање просечно доброг животног стандарда. Зато пољопривредни начин служи истовремено и репродукцији одређене врсте друштвених односа, те је остао основни медијум за одржање и очување породично-патријархалног начина живота. Свет пољопривредника остаје приватно традиционални свет, јер је искључен из ширих друштвених догађања. Овакав положај у целини подржава и развија формално и неинтериоризовано учествовање у јавним друштвеним односима и негује већ постојећи и наслеђени раскорак између јавног и приватног живота - живот у фабрици је формално политичан и ангажован у духу "социјалистичке свести", при чему се остаје на глобалним идеолошким ставовима чију вредност практично гарантује држава, а живот код куће је патријархалан и локалан. Несумњиво

је да је то наслеђени оквир или образац живљења битно утиче на изградњу етничког идентитета средње генерације. Етничитет за њих није имао никакву ширу друштвену перспективу, већ је грађен као нешто што се воли и поштује у интимном окружењу, у мрежама јаким неформалних веза. Њихов сопствени живот и планови зависили су више од друштвених релација у сложенијем систему друштвеног функционисања и били су одређени променама улога, статуса и угледа, што се остваривало независно од етничке припадности, углавном на основу стицања високог степена образовања. То је општа процена већине испитаника који су напустили земљу као главни извор прихода. Испитаници код којих су природни приходи остали главни извор прихода током живота остали су више везани за свој етнички идентитет и за православље. Етничке везе су остале уплетене у нов систем друштвених релација, уколико се, нпр. посао добијао готово по правилу "преко везе", а то значи преко јаким неформалних веза (које су заправо биле претежно етничке, рођачке), али оне нису експлицитно сагледаване у категоријама етничитета, мада су реално имале етнички печат.

По речима испитаника, у општим проценама, држава је више потискивала него потицала развијање и испољавање етничке свести. Етнички идентитет је постао латентни друштвени идентитет, тек имплицитно присутан и недоречено непожељан ("политички неполитичан") у јавним друштвеним везама. Сами испитаници сматрају да се у већини друштвених ситуација нису битно осећали као Срби и да су им била важнија нека друга друштвена одређења и самоодређења у друштвеним контактима. Према њиховим проценама, имали су добре односе са припадницима других етничких група и њихова сопствена етничка припадност није им онемогућавала да економски или друштвено напредују, да се школују, запосле или реализују неки други од постављених циљева. Многи од њих наводе да су били свесни могућности погоршања свог положаја (нпр. у време МАСПОК-а), али да није било потребе за њиховим личним ангажовањем (или ангажовањем њихових родитеља), јер су држава и Јосип Броз Тито држали све "у својим рукама". Проблем је решаван на основу неприкосновених државних ауторитета и на самом врху државног устројства у чију моћ никад нису озбиљно сумњали.

Није прављена велика разлика између југословенства и српства, као да су та одређења у извесном смислу заменљива - бити Србин и бити Југословен значило је готово исто, са свим неодређеностима које то поистовећење повлачи за собом и са свим потискивањима својих специфичних етничких особености и занемаривањем и негирањем особености других етничких група.

Држава се доживљавала на проширено патријархалан начин, као "велика породица", са *pater familiasom* на челу. Не само школско, већ и породично васпитање је захтевало унутрашње поштовање и апсолутно уважавање

државе, власти и поготово председника, као и државне идеологије, као личних и опште људских моралних квалитета (савесности, хуманости, праведности итд.), без којих појединац губи атрибуте морално исправног човека и постаје на неки начин жигосан од осталог дела друштва. Однос према држави није се градио као диференцирани облик политичке културе и свести који би могао имати неку алтернативу. Представа да је држава "дала" народу просперитет може се сматрати карактеристичном за испитанике. Непостојање конфликтних ситуација у друштву са тако крупним економским, социјалним и културним променама тешко се може схватити без узимања у обзир оваквог односа према држави.

Тај раскорак се нарочито потврђује у анализи односа према религији. Још у детињству, у породицама готово свих испитаника ове генерације обележавани су религијски празници. Међутим, код многих од њих главни празници су били 29. новембар, 1. мај или Нова година. Неки испитаници наводе да је у њиховој кући 29. новембар био поштован исто као и крсна слава, или чак уистину као њихова крсна слава, што несумњиво илустративно сведочи о транзитивности обичајних радњи и о за наше поднебље карактеристичној супституцији религијске заједнице државом. То подједнако говори о односу испитаника како према држави, тако и према религији.

Тај процес стапања контрадикторних садржаја се може сагледати кроз однос испитаника према крштавању своје деце. Број крштене деце је много мањи него код претходне генерације или у односу на број крштених међу њима самима, али се некрштавање не објашњава недвосмислено атеизмом, већ чланством у СК или неписаним захтевима друштвеног окружења. Кључну званичну улогу у одлучивању о крштавању деце има муж, као "глава породице", са легитимним правом одлучивања о овој ствари, будући да се деца "воде по оцу". Интересантно је ипак да тајна крштења нису ретка и да су њихови иницијатори мајке или бабе деце. Тајност се у тим случајевима објашњава потребом да се заштити мужевљев положај и многе жене наводе да нису сматрале да би њиховим супрузима стварно сметало да крсте децу, али да је у породици било прећутно правило да се о томе не прича и да се сви праве да нико ништа не зна. Овај полусвесни компромис који се претворио у неписану игру мушко-женских односа сведочи о решавању проблема без правог решавања унутрашњих конфликта, кроз конформистичко усклађивање тешко спојивих, али истовремено присутних норми и обичаја. Слично томе, није реткост да отац одлучи да крсти само једно дете (обично најстаријег сина или мушко дете), а осталу децу не. Тако, нити је некрштавање знак атеизма, нити крштавање знак религиозности, што значи да се губи и да недостаје јасан унутрашњи смисао ових чинова. Компромис о коме је овде реч је ствар друштвеног конформизма и представља модел понашања одређен оним што чини већина.

Зато није чудо што је присутност других етничких група, као и код најстарије генерације, остала најмања у приватном кругу. Мада се у породи-

цама прихватало братство и јединство као општа прогресивна идеја и морални императив на нивоу глобалних одређења, на нивоу најинтимнијих релација (а то су брачне), постојао је отпор према "усвајању" или "отуђивању" припадника разних етничких група кроз удају и женидбу. Готово нико од испитаника се није оженио са припадником/цом друге националне групе. Када говоре о свом ставу према ступању у брак са припадником друге етничке групе, већина на нивоу свесног става није имала ништа против склапања таквих бракова, али наводе да ипак лично нису били спремни за такву заједницу. Представе о братству и јединству су део општег идеалног и безкомпромисног става, али на личном нивоу, тај став губи конкретан смисао и постоји паралелно са исто тако искључивим и безкомпромисним, мада не експлицитним одређењем за етничке везе на интимном нивоу комуникација. Приватни живот се, дакле, упркос другачијем одређењању и јавном изјашњавању испитаника, одвијао заправо у етнички јасно диференцираним круговима.

Већина испитаника није очекивала да ће доћи до рата, нити су мислили да је он реално могућ. Наводи се да су имали поверење у државу. Испитаници су васпитавани да верују у државу и то је основни облик њиховог политичког васпитања.

Разни аспекти друштвене и државне кризе који су претходили самој појави рата и као такви су заправо увод у њега нису првобитно доживљавани у етничким категоријама, већ као општи друштвено-економски проблеми везани за затварање предузећа, за нередовно добијање плата или њихово замењивање вредносним папирима или робом, за обезвређивање динара, пораст незапослености, несташице. У том токовима, етнички односи су били добри на нивоу свакидашњих односа, али су се очигледно погоршавали на глобалном друштвеном нивоу и на нивоу односа република у држави. Чак и сада, већина испитаника не сматра да су лоши међуетнички односи били главни узрок за почетак рата. То се може рећи и за испитанике најстарије генерације, међу којима већина испитаника такође није сматрала да ће доћи до рата, да је он практично немогућ. Ипак, мада је афирмација српског питања и етничке свести у политичком контексту распада друштва произвела код најстарије генерације афирмацију њихове сопствене етничке свести, њу је пратила потпуна незаинтересованост за политичка питања, која су најмање бринула ове људе, оптерећене у току самог истраживања преко сваке мере суровом борбом за голи опстанак, како са Хрватима, тако и са Србима. Настојање око етничког идентитета утопило се у општем бесправљу и хаотичној ратној ситуацији у којој су најстарији људи остали буквално без икаквог друштвеног положаја, практично чекајући да умру.

Када је реч о средњој генерацији, за ово истраживање било је битно показати како се онда "преко ноћи" етнички идентитет одједном афирмисао као доминантан друштвени идентитет, како су испитанци дошли у ситуацију да постану борци у првим редовима за "српске интересе" и "коренове" и

како је дошло до нагле поделе на српску и хрватску страну. Њихови ставови, осећања, као и модели понашања који имају везе са етницитетом постали су битно другачији током овог рата. Као пример се може навести да сада практично није било испитаника у средњој генерацији који би волео да има Хрвате у свом окружењу на било ком нивоу друштвених веза, а не само на брачном и породичном. Хрвати се сада сматрају геноцидним народом. Заборављени део историје који се односи на усташке прогоне данас се наводи као главни аргумент против Хрвата, мада је био део историјске истине и пре двадесет година као и данас. Такође, сада испитаници сматрају да су Срби генерално бољи од Хрвата, да су поштенији, искренији, храбрији, да лакше праштају, да су добродушнији, чак интелегентнији, али да им је главна мана што нису лукави и што су као народ навикли да све претрпе и да увек живе и делују несложно. Етницитет је одједном постао ратно попреште већ у њима самима. Сада културне и друштвене разлике међу етничким групама постају неупоредиво важније од културних и друштвених сличности, као што је постало важно и прерасло је у неформалну обавезујућу норму комуницирања да се инсистира на тим разликама.

Опште запажање испитаника је да се етничко груписање надовезало на кризу, те да они сами нису васпитавани у духу међуетничке мржње. Увидом у друштвене нивое о којима испитаници говоре представљајући нарастање етничких конфликата показује се да су они почели "од врха" државе, медијским пропагандним порукама о односима међу републикама и званичним тумачењем шта се заправо догађа, уз застрашивање, стварање наменских наоружаних групација које је подржавала или директно организовала власт на нивоу република, отпуштања са посла, некажњена насиља и сл. Пре него што је омогућено као реални политички избор, етничко груписање и раздвајање је већ спроведено механизмима државне власти. О стварању националних партија испитаници говоре као о нечему што се догађало потпуно независно од њихових жеља. Многи наводе да у изборној трци они уопште нису знали шта "треба" да чине, наглашавајући да нису имали јасан увид шта се заправо догађа. СК је имао неприкосвену политичку позицију у друштву и у том процесу се веровало да ће проблем на том нивоу и бити решен. Међутим, политичка моћ се све више концентрисала на нивоу република тако да је прелазак на нову идеологију остварен, не мимо СК, већ сегментирањем унутар њега - изведен је из већ постојећих центара моћи у процесу сегментације југословенског друштва, а не на основу неких нових центара који у оквиру република појединачно представљају опозицију, тако да се неке велике могућности избора за испитанике нису ни отварале. Кључне позиције у систему преображене власти на локалном нивоу тако су преузели (задржали) многи бивши руководиоци СК. Истовремено, они су постали и главни челници нових националних партија. Из те перспективе, етнички сукоби су започети у процесу борбе за очување и расподелу већ

постојеће моћи у врху државе, а не стварањем неких радикално нових националних партија.

Процењујући каква промена се заправо дешава у Југославији, велик део испитаника средње генерације сматра да се дешава закаснило стварање националних држава, али ипак не могу јасно да одреде шта је циљ рата у коме учествују. Раскорак између ова два става испољава се као разлика између глобалне визиуре друштва (стварање националне државе) и личне (хаотична увученост у недовољно јасно дефинисан рат).

Мада се српски идентитет недвосмислено афирмише као политички идентитет, код испитаника српство се третира као "природан" идентитет. Са вредносним одобравањем се наводи да Срби заправо нису политички као народ, да су они "натерани" од стране Хрвата да се политизују. Постоји негативан став према индивидуалној политичности и обавезујући позитивни став према глобалном про-српском политичком опредељивању као "природном" избору.

Мада по њиховим речима претходна "социјалистичка" свест коју су имали пре рата нема никакве вредности и представља превазиђени облик политичке свести, у суштини модел њиховог политичког понашања и мишљења није толико радикално промењен, са својом карактеристичном лично неполитичношћу и глобално обавезујућом и једнозначном идеологијом. Како ни циљеви ни мотиви нису јасно дефинисани, циљ за који се боре је, по њиховим речима, "природна" целина Срба у српској држави. Сви испитаници сматрају да ће моћи да опстану само у српској држави, а при том огромна већина сматра да циљ Срба није јасан, да заправо не знају зашто се боре. Идеја остварења живота у српској држави практично изражава жељу да се живи у држави у којој већину чине Срби, у држави у којој сами испитаници неће бити потлачена мањина на основу тога што су Срби. Бројност Срба несумњиво не гарантује да ће бити поштована правна држава и демократска процедура или права и слободе грађана, па макар то била и права само Срба грађана. Тежња да се буде у држави у којој су бројнији Срби је тежња за елементарном сигурношћу у маси чији живот и даље треба да обезбеди јака и централизована држава. Таква држава гарантује нејелементарнију негативну егзистенцијалну сигурност која је у Хрватској угрожена, а то је да неће бити обесправљени с а м о з а т о што су Срби. У том смислу, држава која је њихов имплицитни и непосредни циљ практично јесте она у којој би испитаници били и з у з е т и од потпуне самовоље. У суштини, реално се може десити да у Србији буду обесправљени на пуно начина (нпр. да немају грађански статус, слободу кретања, право на запослење итд.), али се то бар неће десити зато што су Срби.

Ови показатељи указују да се не ради о новим основама политичке свести, већ о њиховој обесправљености и немогућности да замисле друштвени и државни живот изван режима са централизованом влашћу у

оквиру ког би коначно била решена, путем механизма оружане власти и "чистки", у овом моменту нерешива политичка и економска питања.

За најстарију генерацију, традиција и етницитет су ствар порекла, за средњу битан моменат стратегије друштвеног и политичког деловања и груписања, а за најмлађу је то тежак судбински факат који нема никакву алтернативу, те и не мора да се истиче, јер прешлављује целокупно искуство. Са старијом генерацијом је управо супротно, они изразито наглашавају своју етничку припадност, али она за њих није проблем смисла живота, већ проблем политичког опредељивања. У сваком другом значењу које излази изван оквира остваривања друштвене кохезије, етницитет за њих има нејасан смисао и неодређено унутрашње значење. Њихова тврдња да им је главна грешка што су "заборавили" да су Срби спорна је јер они нису ни васпитавани нити су одрастали са свешћу да су битно Срби, па нису могли заборавити оно што нису ни научили.

Етничко се код најмлађе генерације појављује као дубоко унутрашње питање. Проблему етницитета они приступају са становништа смисла живота, потраге за сврхом, раграничавањем добра и зла, као главних питања која их муче. Зашто би неко желео да протера другог из дома зато што је он српски (хрватски, мађарски)? Зашто би неко желео да убије нечијег оца зато што је он Србин? Зашто су њихови пријатељи морали да побегну од њих, зато што су једни Срби, а други Хрвати? На свако од тих безбројних "зашто" забележених у писменим радовима (на основу којих је направљена анализа ове генерације) нема ни једног "зато". Са великим знаковима питања завршавају се радови, а завршава се и потрага, јер одговор не може да се нађе будући да нема ни смисла. У њиховој унутрашњој борби између добра и зла, сама агресивност није оно најгоре, јер она долази као израз неког осећања, потребе и проблема, она није схваћена као неки архетип зла и нагона. Рат је пре безосећајност. Као такав, он је необјашњив. Ту нема смисла, нема шта да се објасни. Питање "зашто" остаје тек позив не на разлог, већ на људскост, које нема.

При том, изгубљени завичај добија смисао најинтегралнијег вредносног симбола, што се појачава и неверицом да ће икада успети тамо да се врате - то више није обичан град који постоји у реалном времену. Етнос се доживљава у категоријама онога што је друштвено блиско, што је важно у њиховом животу, у категоријама породичних односа. Отац иде у рат да брани своју породицу, као што се рат у основи води у њиховим мислима против породица, деце, мира, самог добра, али са нејасним мотивом и представом шта ће то некеме. Етнос је дубоко проживљен кроз породичне трагедије, пре свега кроз смрт очева и кроз страшну судбину прогона.

Испитаници ове генерације живе у оквирима основне, елементарне културе, одређене готово непремостивим економским, образовним и социјалним тешкоћама, живе у култури без прогреса. Ипак, сплет важних унутрашњих догађања у њима јесте култура. Мада елементарна култура, то ипак није

оскудна култура, већ комплексан свет смисла, језгро значења везаних за само одређење шта је човек.

У опозицији између прошлости и будућности, прошлости и садашњости, они се окрећу прошлости. Вредности које се под просечним савременим околностима пројектују на будућност, овде се усмеравају на прошлост и завичај. То нису вредности прогреса, напретка, нових открића, неслућених могућности, виртуелног света, већ вредности порекла, елементарних културних вредности, темеља људскости уопште. Основна временска димензија у њиховом поимању вредности је прошлост, а не будућност, основни начин за долажење до њих понирање на унутра, а не испољавање, Целокупан начин живота за који испитаници знају грађен је насупрот ономе што је модерно, укључујући ту и симболе етничитета. Сви ти садржаји нису расположиви, нису увек доступни, нису део свакидашњице у којој се уобичајено неке основне вредности као што је хлеб, утапају у рутини живљења. Постају нешто што се узима у свести врло обзирно, као нешто крајње осетљиво.

У том смислу, етничитет дифузно прожима њихов вредносни свет. То је оквир у коме расту, у коме трпе, одлазе у збегове и боре се за живот. У тим процесима, етнички идентитет се код њих гради несумњиво као врло битно унутрашње одређење, нешто за шта ће по свој прилици остати везани цео живот, јер су кроз њега још у детињству досегли до најтежих чворишта живота.

*

У овом истраживању, проучавано је како друштвени фактори утичу на обликовање етничке свести и етничког наслеђа.

Указано је на сву сложеност друштвених фактора који утичу на изградњу етничке свести. Оно на најочигледнији начин потврђује да је грађење етничитета процес који свој смисао добија из савременог окружења, а не из прошлости, чак и онда када се на ту прошлост експлицитно позива. Ни један од текућих аспеката изградње српске етничке свести не може темељно да се сагледа полазећи од приступа у коме се етнос третира као затворена и хомогена друштвена група. Суштина саме традиције као наслеђене културе везује се кроз то за проблем egzистенције и друштвених интеракција, а не за проучавање културних форми.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bandić D., 1983., "Etnos" u: *Kultura*, br. 62-63.
Barth F., 1979, *Ethnic Groups and Boundaries*, Univ. Forlaget, Bergen-Oslo.
Blau P. 1964, *Exchange and Power in Social Life*, John Wiley and Sons, Inc., New York, London, Sydney.

- Bogdanović M., 1993, *Metodološke studije*, Institut za političke studije, Beograd.
- Bošković -Stulli M., 1978, "Folklor i folklorizam", u: *Etnološka tribina*, br. 1.
- Cooley C.H., 1964, *Human Nature and The Social Order*, Schocken Books, New York.
- Coser L., Rhea Buford, Steffan A.P., Nock L.S., 1983, *Introduction to Sociology*, Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- Douglas M., 1979, *Implicit Meanings*, Rotledge and Kegan Paul, London, Boston and Henley.
- Eisenstadt S.N., 1973, *Tradition, Change and Modernity*, John Wiley & Sons, New York
- Eisenstadt S.N., 1987, *Patterns of Modernity I i II*, Frances Pinter Publishers, London
- Epstein A.L. (ed.), 1967, *The Craft of Social Anthropology*, Social Science Paperback,
- Etnološko proučavanje savremenih promena u narodnoj kulturi*, 1974, Etnografski institut SANU, Beograd
- Etnopsihologija danas*, 1991, Bojan Jovanović, Beograd
- Etzioni A. and E. (ed.), 1964, *Social Change - Sources, Patterns and Consequences*, Basic Books, Inc, Publishers, New York, London
- Glazer N. and Moynihan P.D.(ed.), 1975., *Ethnicity, Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
- Hobsbawn E. and Ranger T. (ed.), 1983, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge
- Katunarić V., 1988, *Dioba društva*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
- Kiesler A.C., Collins E.B, Miller N., 1969, *Attitude Change*, John Wiley, New York.
- LJuboja G., 1988, "Savremene sovjetske i zapadne teorije o etnosu" u: *Sociologija*, Vol.XXX, br. 1.
- Maanen Van J., 1979, *Qualitative methodology*, Sage Publications, Beverly Hills, London, New Delhi.
- Pavlović M., 1990., *Srbi u Čikagu - problemi etničkog identiteta*, EI SANU i Izdavačka zadruga IDEA, Beograd.
- Petrović Đ., 1989, "Značaj zakonskih odredbi u odnosima tradicija-savremenost", u: *Etnoantropološki problemi*, br. 6.
- Popović M.B., Bolčić S., Pešić V., Jančićević M., Pantić D., 1977, *Društveni slojevi i društvena svest*, Centar za sociološka istraživanja, Beograd.
- Popović M., Ranković M., 1981, *Teorije i problemi društvenog razvoja*, BIGZ, Beograd.
- Prošić-Dvornić M., 1990., "Etnos i strategija" u: *Etnoantropološki problemi*, br.7.
- Radcliffe-Brown A.R., (ed. by M.N. Srinavas) 1958, *Method in Social Anthropology*, University of Chicago Press, Chicago.
- Rakić R., 1983., "O pojmovima etnos, narod, nacija" u: *Gledišta*, br.1-2.
- Rihtman-Auguštin D., 1983, "Etnos kao proces" u: *Zbornik radova 1. kongresa jugoslovenskih folklorista i etnologa*, Rogaška Slatina.
- Vlahović P., 1989, "Tradicija i savremenost u svetlu etnologije" u: *Etnoantropološki problemi*, br. 6.
- Vlahović P., 1983, "Stvaranje pojmova etnos, narod, nacija u etnologiji" u : *Gledišta*, br. 1-2.
- Wolf E. R., 1982, *Europe and the People without History*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles

ETHNIC IDENTITY AND TRADITION

The article "Ethnic identity and tradition" deals with the problem of cultural and ethnic inheritance, paying attention to the importance of dynamic approach. From classical standpoint in ethnology, ethnos was treated as a homogeneous group, and many social factors that influence forming of ethnic consciousness were neglected. The author conducted area-research in Krajina in 1994/5. She analyzed three generations of Serbian people in Krajina and presented important differences between their ethnic viewpoints, explaining them in terms of many social changes that marked Yugoslavia. She is trying to point to the complexity of traditional culture and to argue against any simplified (mainly global) approach.

Key words: